

лише особливу форму духовної детермінованості, детермінованості не зовнішньої, а внутрішньої, тобто вважають свобідним все, що породжується причинами, які лежать всередині людського духу» [2, с. 369].

Згідно з Бердяєвим, людина несе відповідальність за те, що відбувається у світі, за його життя і смерть, живить, одухотворює природу і пригнічує її своїм падінням у матеріальну залежність. Мислитель вказував на те, що людина почала боротьбу з детермінізмом завдяки індивідуалізму. Варто погодитися з ним, що такий засіб боротьби за свободу не є дієвим, оскільки в індивідуалізмі свобода нівелюється. Бердяєв стверджував, що індивідуалізм є трагедією порожньої, хибної свободи. Дійсно свобідна людина утверджує свою волю змістовно, а не формально, вона знає, що хоче. Індивідуаліст переконаний, що світ здійснює над ним насилля, а тому прагне звільнити себе від нього і попри власне бажання потрапляє у рабство. Індивідуалізм – це загроза індивідуальності, він спустошує її та веде, як вважав Бердяєв, у небуття.

Література:

1. Бердяєв Н. А. Философия свободы; Смысл творчества / Н. А. Бердяев; вступ ст., сост., подгот. текста, примеч. Л. В. Полякова. М.: Правда, 1989. 607 с.
2. Бердяєв Н.А. Философия свободного духа / Н.А.Бердяев. М.: Республика, 1994. 480 с.

Марія ЗАОБОРНА

*кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна*

ДИХОТОМІЯ «МОВА vs МОВА» ЯК ЦІННІСНИЙ ФЕНОМЕН

Поступ лінгвофілософської думки, класичне осердя якої значною мірою заґрунтоване на проблемі тісного зв'язку мови та мислення, а також постульована нею презумпція щодо абстрагувальної діяльності мислення як такої, що можлива лише з опертям на засоби мови, вивищив мову в багатьох площинах її функціонування й осмислення. Принаймні в межах західної раціоналістичної традиції поняття «мова», «людина», «суспільство» вважаються як одноплощинні, а процеси сприйняття, розуміння й перетворення реальності усвідомлюються як опосередковані символічним світом мови. Це призвело й до того, що в контексті

мисленнєво-мовленнєвої діяльності людини не вдається до кінця спростувати тривіальні уявлення про мислення як ще не експліковане мовлення, а мовлення як більш-менш вдало експліковане мислення.

У такій ситуації все відчутнішими й наполегливішими стають впливи різного роду містичних традицій, у контексті яких мова сприймається як раціональна сила перцептивного звуження, що спотворює й ховає від людини Істинну Реальність. Людина ж, підтримуючи цю силу своїм постійним внутрішнім діалогом, «стає носієм фундаментального дисонансу – між своєю сутністю, опосередкованою мовою, і «істинним», уже, фактично, «закритим» від неї світом», – і тим самим починає функціонувати «як глобальна мовна й екологічна катастрофа, оскільки вона вільна від усього, крім своєї мови, тобто фактично діяльності фундаментальної свідомості» (Бацевич, 2010: 166).

Між тим сучасний лінгвальний простір переживає вже третю стадію розвитку ситуації, яку в контексті ідеї боротьби думки зі словом пророкував О. О. Потебня у праці «Думка та мова» ще в 1862 році: «В середині людського розвитку думка може бути пов'язана зі словом, але на початку вона, напевне, ще не доросла до нього, а на високому рівні абстрагованості покидає його як таке, що не задовольняє її вимог, і начебто через те, що не може повністю позбавитись чуттєвості, шукає зовнішньої опори тільки в мотивованому звуці» (Потебня, 1993: 37).

Окреслений стан справ увиразнює своєрідну зону пружності в площині мовомислення: з одного боку, деструктуризація конвенцій щодо вживання мовних форм, з іншого, – все та ж сутнісна замкнутість людини в описаному навколо неї «колі мови» (В. фон Гумбольдт).

На цьому тлі набувають ваги й значущості певні динамічні процеси в системі мови, що потребують окремого й комплексного вивчення як лінгвістикою, так епістемологією:

а) нейтралізація опозиції «семантика – синтактика» як основа «розмивання» меж мовного знака та формування смислових номінативних утворень на зразок *стать в-собі-і-для-себе* (О. Забужко); *багатющий світ наших дворів-дахів-балконів-горищ-підвалів-садів-городів* (І. Жиленко); *дивиться дивним-наче-з-космосу-і-ніяких-позивних* поглядом (Л. Костенко); *роман про Жаданову юність-якою-вона-була* і *спогади про юність Жадана-яким-він-є-сьогодні* (О. Бойченко), *Той-Що-Пройшов-Крізь-вогонь* (назва фільму), а також семантико-синтаксичних прагматичних дериватів, що актуалізуються, до прикладу, в поезії В. Котович: *Твоїм голосом тихим зігріта, Поділила життя на частки: На дотебе і післятебе, На усещобуло й щобуде, На такечоговжене треба І*

такещо осудять люди. Поділила на сіре й біле, Каламутне й золотисте, на усещобуло зотліле Й на усещобуло пречисте;

б) семантизація асемантичних (сегментних) компонентів лексеми: *не-не-ре-мож-но туди тягне; я не-стер-п-но щаслива* (І. Жиленко);

в) активізація дискурсивних слів на зразок *дивись (дивіться), розумієш (розумієте), зрештою, втім, власне, ну, таке* тощо (будучи одиницями, які на відміну від типових лексичних елементів, що пов'язують мову та світ, не мають денотативної віднесеності, вони «виступають носіями «розмитої» семантико-прагматичної або винятково прагматичної інформації» (Бацевич, 2014: 13) та вносять помітне особистісне начало в мовно-комунікативний простір, збагачуючи його тонкими смисловими нюансами, для опису яких потрібен значно ширший контекст, аніж словникова дефініція);

г) актуалізація текстів-каліграм, які, будучи «максимально індивідуалізованим аспектом мовної гри», «записані у формі малюнка» (Мартакова, 2016: 204);

г) поширення креолізованих текстів, де введені у вербальний контекст елементи інших семіотичних систем, як правило, не мають формальних засобів зв'язку з текстовою історією, однак при цьому невербальні «іконічні засоби разом із вербальними відтворюють картину світу нації» (Завадська, 2016: 163).

Водночас у сучасному інформаційному та комунікативному просторі значного поширення набувають тексти абсурдистського та містичного характеру. Породження літератури абсурду спрямоване на виведення реалій дійсності із автоматичного сприйняття й пошук прихованої сутності речей, чому слугує здійснена засобами мови ментальна затримка. Містичні тексти, що особливо актуалізувались на тлі неоміфологізації сучасної суспільної свідомості, прочитуються як спроба відтворити засобами мови досвід ментально-духовних подорожей іншими світами, сутнісний аспект яких корелює з концептом внутрішньої німоти. Функціонування таких типів текстів – своєрідний виклик так званим «нормальним» текстам, які орієнтуються на пов'язану з буденною свідомістю звичну картину світу. У цьому плані актуалізується протистояння як гносеологічного, так лінгвального характеру.

Пізнавальний аспект абсурдистських текстів пов'язаний із декодуванням «глухих» смислів, що «виявляються в «сірій» зоні мислення між «несмислом», з одного боку, і «нормальним» смислом щоденного буття, – з іншого», зі спробою «зазирнути за межу того, що лежить за прямим значенням повідомленого іншим (нестандартним) способом»

(Бацевич, 2018: 72–73). Містичні тексти передбачають руйнування раціональної картини світу та збудження надчуттєвої сфери як необхідної умови для спілкування з Трансцендентним.

У лінгвальному плані обидва типи текстів становлять експеримент над виражальними можливостями мови. В абсурдистських текстах одиниці мовного коду організовані так, що їх номінативні функції суперечать природі об'єктів «реального» матеріального світу, от-як, наприклад, це простежується в тексті оповідання Ю. Винничука: *Емма зодягла філіжанку кави, взула годинник на босу ногу, заплела у волосся світлі грона винограду з гніздом вивільги, вбрала на голову равлика і вирушила на ранкову прогулянку* (Цит. за Бацевич, 2018:100). Мова в таких текстах виконує «демонстративну функцію», її засоби скеровані «не на світ, художньо представлений в них, а на самих себе; це межа можливого непрямого втілення смислів» (Бацевич, 2018: 22). Тексти містичного змісту – це пошук шляхів подолання «тиранії мови» як своєрідної рефлексивної плівки, що стоїть між людиною й «тонким» нематеріальним світом. Зокрема, одним із таких шляхів логіко-семантичного рефреймінгу можна вважати апофатичне заперечення, притаманне тексту «Містичного богослів'я» Діонісія Ареопагіта: *Бог – це не душа і не розум, ні число, ні міра, ні могутність, ні буття і ні сутність, ні вічність, ні час, ні премудрість, ні благо, ні добро, ні милість, ні темрява, ні світло, ... ні взагалі будь-що з того, що нами або іншими (розумними) істотами може бути пізнаним* (Цит. за Бацевич, 2011:174).

Прагнення подолати іконічність мовних знаків створює ефект парадоксу. Виведення абсурдистських смислів здійснюється на тлі узуалізованих мовних засобів; це «пошук того, що дозволяє «зачепитися» розуму за щось «знайоме» (Бацевич, 2018, 72). Щодо містичних текстів, то вони, декларуючи обмеженість виражальних засобів мови щодо відтворення переживання безперервності «іншої реальності», опираються на ті ж дискретні засоби мовного коду.

На цій основі можна висновувати антиномічну природу ціннісної присутності мови в житті людини. Мова, з одного боку, будучи аспектом когнітивного й перцептивного звуження, залишає людину в рамках розуму. Але, з іншого боку, саме мова, розвінчуючи свою логіку в плані семантики, синтактики і прагматики, дозволяє людині зробити прорив за межі раціональної організації світу та раціонального пізнання.

На сучасному етапі розвитку мова, «відпускаючи» думку, перетворюється на «зростаючий Логос» (Ю. Лотман), – вона починає усвідомлюватись не просто як умовне позначення світу речей, а як

феномен, який, трансформуючись, творить нові неповторні смисли, підтверджуючи тим самим усталене правило «що віддав – те твоє». Тому, ймовірно, що сучасна текстова дійсність, – а текст є не чим іншим, як вищою реальністю мови, – в телеологічному аспекті стане ключем до свідомості неординарних мовних особистостей, а також задасть координати для досягнення «мови безмов'я» та «мовлення про невимовне».

Література:

1. Бацевич Ф. Містичні тексти як лінгвістична проблема: аспект типології. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2011. Випуск 52. С. 171–184.
2. Бацевич Ф. Поняття «мовної катастрофи» в деяких лінгвофілософських концепціях. *Філософські проблеми науки: зб. наук. праць Львівсько-Варшавського семінару «Філософія науки»* (14–21 листопада 2004 р. Львів; Варшава, 2010. С. 164–169.
3. Бацевич Ф. Український одивнений художній текст. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 336 с.
4. Бацевич Ф. Частки української мови як дискурсивні слова. Львів: ПАІС, 2014. 288 с.
5. Завадська О. В. Феномен креолізованого тексту: актуальна проблема сучасних лінгвістичних досліджень. *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2016. Вип. 43. С. 163–169.
6. Мартакова А. В. Каліграма як графічний вияв мовної гри в поезії українського постмодерну. *Лінгвістичні дослідження: Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Харків, 2016. Вип. 42. С. 202–207.
7. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993. 192 с.

Наталія МОРСЬКА

*кандидат філософських наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна*

ВАГА ЦІННОСТІ ПРАВА ДЛЯ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА ПОСТМОДЕРНОЇ ДОБИ

Активне конструювання сучасної інформаційної цивілізації породжує низку викликів для людини і суспільства. Як зазначає Ю. Яковець, що це «найважчий період в історії людства за останнє тисячоліття, оскільки він відображає всезагальну кризу, агонію індустріального суспільства і «пологові корчі» постіндустріального, яке, вийшовши з чрева цивілізації,